

De etymologie van de plaatsnamen *Lauw* en *Rutten* (gem. Tongeren)

In de voorbije eeuwen hebben meerdere auteurs zich over de vraag naar de oorsprong van deze toponiemen gebogen. Niet altijd even diep en bijgevolg met wisselend succes⁽¹⁾, wat blijkt uit het feit dat hun etymologie ook in het recente standaardwerk *De Vlaamse gemeentenamen. Verklarend woordenboek* nog steeds als onzeker beschouwd wordt.

Cruciaal in deze zijn de Romaanse doubletten en de volgende historische vermeldingen⁽²⁾:

LAUW – *Lowaige*, 1146 *Lude*, 1187 *Leuuegge*, 1190 *We(g)ia*, 1196 *Lewege*, 1197 *de le Wege*⁽³⁾, 1243 *Lude*, 1266 *Luide*, 1380 *Louwen*⁽⁴⁾, 1385 *Luy*, 1416 *Loye*, 1680 *Lauw*, 1698 *Lawe*⁽⁵⁾.

RUTTEN – *Russon*, 947 *Hreotio*, 1018 *Rivti*, 1146 *Riweceuns*, 1187 *Ruttines*, 12de eeuw *Rutis*, 1214 *Riusnon*, 1218 *Riwecon*, 1224 *Ruten*⁽⁶⁾, 1309 *Riwechons*⁽⁷⁾, 1323 *Ruwechons*⁽⁸⁾.

⁽¹⁾ Buiten beschouwing blijven enkele al te marginale verklaringen die zelden het weerleggen of zelfs maar het citeren waard bevonden werden, zo b.v. *Rutten* < *ruit* 'scheefhoekig vierkant' (Mansion 1935: 140), *Rutten* < *ruit* 'bep. plant' (de Vries 1961: 204 + 206), *Rutten* 'het heem van Ruth' (de Corswarem 1863: 113), *Lauw* < Duits *Laub* of *Lauf* (de Corswarem 1863: 100), *Lowaige* < PN **leudi-* + *wîga-* (Kaufmann 1968: 232).

⁽²⁾ Ik heb alleen de vroegste attestaties van bepaalde klank- en spellingsverschijnselen bij dit onderzoek betrokken; de overvloed aan latere conservatieve vormen draagt niet bij tot de helderheid van het beeld (b.v. 1385 tegelijk *Luy* en *Luyde*, met resp. zonder *d*-uitval en *e*-apocope). Ook werden apert verdachte vermeldingen geweerd, b.v. 1275 *Lutke*, wat niet op Lauw maar op Luik (Mnl. *Ludeke*, Duits *Lüttich*) betrekking heeft (Vannérus 1941: 157, noot 4), of 1317 *Ruchon*, mogelijk pas later bijgevoegd boven een geschrap *Rutten* (de Corswarem 1863: 113).

⁽³⁾ Gysseling 1960: 598

⁽⁴⁾ Carnoy 1948-1949: 395

⁽⁵⁾ Vannérus 1941: 161

⁽⁶⁾ Gysseling 1960: 874

⁽⁷⁾ Carnoy 1948-1949: 601

⁽⁸⁾ Schoonbroodt 1863: 162

1. Wendelinus 1649

STELLING – Een lijst met Romeinse hoogwaardigheidsbekleders uit de vijfde eeuw vermeldt een *praefectus laetorum lagen-sium prope Tongros*. De van Herk-de-Stad afkomstige priester-wetenschapper Godfried Wendelen leidt uit het adjectief *lagen-sium* een plaatsnaam **Lagium* af. Deze plaats in de buurt van Tongeren kan alleen maar Lauw zijn⁽⁹⁾.

Wendelinus' uitlegging gaat bijzonder lang mee: de historicus Guillaume-Joseph de Corswarem veronderstelt nog meer dan tweehonderd jaar later, met een beroep op de bekende hinder-laag van Ambiorix, een verband tussen **Lagium* en het woord *laag* 'valstrik'⁽¹⁰⁾.

COMMENTAAR – Wendelen komt via de tussenstadia **Lawgh* en **Lauwagh* bij de moderne Germaanse, resp. Romaanse vorm uit: zijn aanname wordt echter niet door attestaties noch door klankwetten ondersteund.

2. Henschenius en Papebrochius 1680

STELLING – De *Vita sancti Evermari* is het in de twaalfde eeuw⁽¹¹⁾ op schrift gestelde heiligenleven van de pelgrim Evermarus, die in het begin van de achtste eeuw in Rutten vermoord en begraven zou zijn. De zogeheten Bollandisten, een geschiedkundige werkgroep binnen de orde der jezuïeten, hebben het in de zeventiende eeuw in druk uitgegeven. In hun begeleidende toelichting verklaren de redacteurs Henschen en Papebroch de plaatsnaam *Rutten* als 'gerooid bos'⁽¹²⁾. Ze verwijzen hiervoor naar het werkwoord *ruyten* 'rooien, wieden, uitrukken'⁽¹³⁾ en naar de volgende zinsnede uit het heiligenleven: "*in villa, quae jam de extirpata silva nomen retinuerat Rutis*".

(9) Baillien 1950: 10

(10) de Corswarem 1863: 100 + voetnoot

(11) Gysseling 1960: 874; Remans 1968: 61

(12) Henschenius en Papebrochius 1680: 120

(13) Kiliaan 1599: 447

COMMENTAAR – Het dorp zou dus volgens de schrijver van de *Vita* zijn naam gekregen hebben van een bos dat naderhand gerooïd werd. Vroeger in het verhaal is er inderdaad tweemaal sprake van een bos met de naam *Rutis*: “*silvae, quae Rutis nominatur*” en “*Rutim silvam*”(14). Mogelijk associeerde ook de auteur deze naam al met Mnl. *ruten* ‘rooien e.d.’(15). Er kan echter bezwaarlijk een bos bestaan met een naam die ‘gerooïd bos’ betekent.

3. Grandgagnage 1855

3.1. LAUW

STELLING – Charles Grandgagnage, een tijdgenoot van de Corswarem, formuleert – versholen tussen bespiegelingen van geschiedkundige aard – enkele voor zijn tijd vernieuwende en nog steeds relevante inzichten. Hij toont aan de hand van de oudste vermeldingen aan dat er geen verband kan bestaan tussen het moderne *Lauw/Lowaige* en Wendelinus’ **Lagium*. Bovendien is deze vorm foutief gereconstrueerd uit *lagensium* en mag ze waarschijnlijk niet als plaatsnaam opgevat worden(16).

Het bedoelde naampaar is volgens hem een van de vele gevallen waarin de Germaanse en de Romaanse naam van taalgrensdorpen een gemeenschappelijke oorsprong moeten hebben. Een overname in gewijzigde vorm door een van beide talen is ook mogelijk; slechts zelden is de ene naam volkomen onafhankelijk van de andere ontstaan(17).

(14) Zowel in de beknopte versie *Acta vitae et martyrii* (Henschenius en Papebrochius 1680: 121) als in de ruim met mirakelen gestoffeerde *Historia tripartita*: in deze laatste komt ook de schrijfwijze *Ruttis* voor (Henschenius en Papebrochius 1680: 124 + 126 + 127).

(15) De onbekende auteur past in ieder geval op de plaatsnaam *Hactoletum*, waar Evermarus’ moordenaar Hacco woonde, een geleerde vorm van volksetymologie toe: hij verklaart hem als *Hactonis lectum* ‘Hacco’s bed’ (Henschenius en Papebrochius 1680: 121).

(16) Grandgagnage 1855: 97

(17) Grandgagnage 1855: 99

COMMENTAAR – Grandgagnage gaat niet dieper in op de mogelijke betekenis van *Lauw*.

3.2. RUTTEN

STELLING – Door vergelijking met de oudste vermelding *Hreotio* ontdekt Grandgagnage in het jongere *Rivti* en zijn Romaanse pendant (*Riveceuns* e.d.) een parallel geëvolueerde diftong *iu*.

Op het eerste gezicht is hij het eens met de Bollandisten: *Rivti* is volgens hem het Oudhoogduitse *riuti*, wat ‘rooiing’ betekent. Hij bekritiseert echter de onlogische bewoordingen van de naamsverklaring uit het heiligenleven van Evermarus: het dorp Rutten moet ontstaan zijn op een gerooide plek in een bos, waarna zijn naam ook voor dat bos in gebruik gekomen is⁽¹⁸⁾.

COMMENTAAR – De naamkunde als wetenschappelijke discipline staat nog in de kinderschoenen: Grandgagnage verfijnt bij nader inzien alleen maar de traditionele argumentering uit de hagiografie. De formele overeenkomst van *riuti* met *Rivti* is louter toevallig: Rutten ligt uiteraard niet in het Oudhoogduitse taalgebied. Hij kan dan ook geen verband leggen tussen *riuti* en de overige historische vermeldingen.

De nederzetting hoeft ook niet noodzakelijk haar naam met een bos gedeeld te hebben. De uitgang *-is* van *Rutis* kan toegevoegd zijn aan een niet-geattesteerde Germaanse vorm **Rüt(t)e* uit de late elfde of de vroege twaalfde eeuw⁽¹⁹⁾. Het kan daarbij gaan om een Romaanse plaatsaanduidende meervoudsvorm die vanaf de late elfde eeuw ook voor namen van kleine plaatsen in zwang kwam⁽²⁰⁾. De uitgang kan echter ook toegevoegd zijn

⁽¹⁸⁾ Grandgagnage 1855: 100

⁽¹⁹⁾ Met geronde klinker en verdoefte auslaut (>< 1018 *Rivti*), maar nog zonder volksetymologische interpretatie als meervoud (>< 1187 *Ruttines*, 1224 *Ruten*).

⁽²⁰⁾ Vgl. b.v. *Villers* < **villare* (Van Loon 2009: 488). Deze locatiefuitgang kon niet alleen aan het Romaanse doublet toegevoegd worden (1146 *Riveceuns*), maar ook aan het Germaanse (1187 *Ruttines*).

naar analogie van de genitiefverbuiging van Latijnse woorden als *mare*: de bedoelde passages uit de *Vita* betekenen dan niet dat het bos in kwestie óók *Rutten* heette, maar dat het 'dat van Rutten' genoemd werd. Wat de oorspronkelijke functie van het achtervoegsel ook was, de auteur van het heiligenleven heeft *Rutis* zo te zien tegelijk ook opgevat als een nominatiefvorm en deze als bijstelling bij *silvam* met een accusatiefuitgang verbogen (*Rutim*). We weten evenwel niet waar en door wie de tekst opgesteld werd⁽²¹⁾.

Zelfs als Rutten werkelijk ontstaan is in een bosgebied dat achteraf naar het dorp genoemd werd, dan hoeft deze omstandigheid nog geen invloed gehad te hebben op de betekenis van de plaatsnaam: de eerste bewoners kunnen zich evengoed gevestigd hebben op een al bestaande natuurlijke open plek.

4. Vannérus 1941

STELLING – *Lowaige* is volgens Jules Vannérus een romanisering van **De Weg*. Hij verwerpt het inzicht waartoe Grandgagnage al gekomen was: ondanks een oppervlakkige gelijkenis heeft de moderne Germaanse naam voor dit dorp volgens hem niets met de Romaanse te maken⁽²²⁾.

COMMENTAAR – De Romaanse plaatsnaam zou verwijzen naar een weg tussen het buurdorp Otrange en Tongeren die door Lauw loopt⁽²³⁾, hoewel net ten noordwesten en ten zuidoosten van het dorp de heirbanen naar Aarlen en naar Bavay voorbijkomen. Beide antieke wegen worden vanouds *chaussée/kassei* genoemd. Maar uit oude vermeldingen blijkt dat ook de buurtweg waaraan *Lowaige* zijn naam zou danken zelf niet met een geromaniseerde versie van *weg* aangeduid werd (wel als *Haute Voie*).

⁽²¹⁾ De door Henschenius en Papebrochius gebruikte manuscripten werden bewaard in kloosters in Utrecht, resp. in de buurt van Brussel: dit zegt natuurlijk niets over de plaats van hun ontstaan of over hun makers.

⁽²²⁾ Vannérus 1941: 166-185 + 197

⁽²³⁾ Bedoeld is de huidige Hesbeinstraat.

Vannérus heeft zich waarschijnlijk louter door het spellingsbeeld van de Romaanse naam laten leiden, en niet door de uitspraak: de *-g* van *weg* kan niet klankwettig geëvolueerd zijn tot *-(d)zje*⁽²⁴⁾.

Door te beweren dat *Lauw* en *Lowaije* in oorsprong niets met elkaar te maken hebben omzeilt hij het feit dat hij de Germaanse naam niet kan verklaren, noch vanuit **De Weg* noch op een andere manier⁽²⁵⁾. De oude Nederlandstalige naam van de kwestieuze verbinding is overigens wél *Hoge Weg*⁽²⁶⁾.

5. Carnoy 1948-1949

5.1. LAUW

STELLING – Albert Carnoy benadrukt in een reactie op Vannérus' etymologie dat *Lauw* en *Lowaije* wel degelijk een gemeenschappelijke oorsprong hebben. Het Keltische woord **luta* 'moeras' is na een Gallo-Romeinse verschuiving *t > d* in het Germaans overgenomen als **lûda*, wat rechtstreeks geëvolueerd is tot *Lauw*, en ligt tegelijk aan de basis van de Romaanse afleiding **lûdatica* (*villa*), wat *Lowaije* heeft opgeleverd⁽²⁷⁾. Ook andere Romaanse plaatsnamen als b.v. *Hodeige* of *Warsage* zijn ontstaan uit een afleiding met het suffix *-atica*⁽²⁸⁾.

COMMENTAAR – Carnoy gaat (niet alleen in dit ene geval⁽²⁹⁾) ervan uit dat in de bewuste streek drie talen tegelijk met elkaar in contact hebben gestaan. Intussen is de traditionele visie op de aanwezigheid van de Kelten in onze contreien wel op losse schroeven komen te staan door tegenargumenten uit de

⁽²⁴⁾ Carnoy 1948-1949: 395

⁽²⁵⁾ Carnoy 1948-1949: 395

⁽²⁶⁾ Baillien 1950: 11

⁽²⁷⁾ Eerder zag Carnoy (1939-1940: 331) nog Mnl. *lode* 'loot, twijg' als het etymon van *Lauw*. Hiervan zou het Romaanse doublet afgeleid zijn d.m.v. een collectiefsuffix (**lod-itja*).

⁽²⁸⁾ Carnoy 1948-1949: 395

⁽²⁹⁾ Vgl. zijn princiepsverklaring in de inleiding van zijn toponymisch woordenboek (Carnoy 1948-1949: XVI-XVII).

toponymie. Ten noorden van de Ardennen zijn specifiek Keltische elementen en klankevoluties in plaatsnamen immers dun gezaaid⁽³⁰⁾. Dit is echter nog geen groot probleem: we kunnen het Keltische woord in theorie vervangen door zijn synoniem **luto-* uit het Indo-Europees⁽³¹⁾ of uit een conservatieve, niet-Keltische en niet-Germaanse opvolger ervan, het zogeheten “Belgisch” van Maurits Gysseling of de “taal van het Noord-Westblok” van Hans Kuhn⁽³²⁾. Deze taal zou echter al rond de tweede eeuw voor Christus, dus vóór de kolonisering van onze gewesten door de Romeinen, door een vroege germaniseringsgolf uitgewist zijn⁽³³⁾. Een Indo-Europese *t* wordt in het Germaans in eerste instantie een *th* (*b*) en pas later, in het Middelnederlands, een *d*⁽³⁴⁾. **Luto-* met *t* moet dan al deze klankverschuiving als relict overleefd hebben om nog als uitgangspunt van Carnoys betoog te kunnen dienen.

Het probleem van de Germaanse *th* < *t* ontwijkt hij door een aan de overname voorafgaande intra-Keltische, zogeheten Gallo-Romeinse ontwikkeling *t* > *d* in te roepen, zonder voorbeelden of parallellen te vermelden. Die zijn er op het eerste gezicht nochtans: het Keltische **luta* schuilt in Franse toponiemen als *Lutetia* (de oude naam van Parijs), *Lodève* en *Ludesse*⁽³⁵⁾. De moderne vormen van de twee laatste namen vertonen inderdaad de geopperde verschuiving *t* > *d*. Uit de schaarse beschikbare vermeldingen blijkt echter dat *Lutetia* tot rond 400 steeds met *t* gespeld werd (daarna werd de stad genoemd naar de stam der Parisii)⁽³⁶⁾ en dat de bedoelde verandering in *Lodève* pas in de achtste of de negende eeuw⁽³⁷⁾ plaatsgreep. Wellicht kwam

(30) De Mulder en van Durme 1996: 43-44

(31) Köbler 2006

(32) **Luto-* komt immers ook voor in het noorden van Duitsland – onverdacht niet-Keltischtaalg gebied – in hydroniemen en toponiemen als *Luhden*, *Lathe*, *Ludenbeke*, *Lüder* e.d. (Bahlow 1962: 100). Eveneens verwant zijn Lat. *lutum* ‘drek, leem’ en Litouws *lutýnas* ‘poel’.

(33) De Mulder en van Durme 1996: 44

(34) Van Loon 1986: 111 + 136

(35) Nègre 1990: 118

(36) Gysseling 1960: 641

(37) Tussen 678 *Luteva* en 884 *Lodove*.

ze dus te laat om nog Gallo-Romeins genoemd te kunnen worden en om nog invloed uit te kunnen oefenen op het Germaanse doublet, zelfs al zouden we hiervoor voetstoots een Keltische oorsprong aanvaarden.

Daarnaast is er de omstandigheid dat het Germaanse doublet volgens Carnoy's theorie een andere betekenis heeft dan het Romaanse: 'het moeras' >< 'de moerassige boerderij'. Dit verschil overstijgt de nuances die kunnen optreden door plaatsaanduidende verbogen vormen (b.v. *Russon*: zie lager)⁽³⁸⁾.

Ook de vergelijking met *Hodeige* e.a. gaat niet op: deze plaatsnamen zijn Germaanse afleidingen met het collectiefsuffix *-ithja*, weliswaar met een latere Romaanse klankontwikkeling naar het voorbeeld van *-aticum* of met substitutie door dit laatste⁽³⁹⁾. Ze bieden derhalve geen steun voor de veronderstelling dat *Lowaige* van het begin af op een Romaanse afleiding **lûdatica* terug zou gaan. Nog afgezien daarvan geeft Carnoy geen uitleg voor de verandering van de *d* van **lûdatica* in de *w* van *Lowaige*.

5.2. RUTTEN

STELLING – Deze plaatsnaam gaat volgens Carnoy terug op het Germaanse **hriutjô-*, een afleiding met een collectiefsuffix van **hriuda-* 'riet', en betekent dus 'rietveld'. De datief meervoud **hriutjôn* ligt aan de basis van het doublet *Russon*⁽⁴⁰⁾.

COMMENTAAR – Hij is niet zeker of 947 *Hreotio* wel de oudste vermelding van Rutten is⁽⁴¹⁾ en neemt daarom blijkbaar 1018 *Rivti* als uitgangspunt voor zijn stelling. Het Ogm. simplex was weliswaar **hreuda-*, maar vóór de *j* van het achtervoegsel kon

⁽³⁸⁾ Zie 6.2.

⁽³⁹⁾ Zie b.v. voor *Hodeige* Carnoy (1948-1949: 319) en Gysseling (1960: 500).

⁽⁴⁰⁾ Carnoy 1939-1940: 507; Carnoy 1948-1949: 601

⁽⁴¹⁾ Carnoy twijfelt op grond van de foutieve lezing *Breotio* of *Breotium* (zie b.v. Wauters e.a. 1866: 355). Er was toen nochtans al een betrouwbaardere tekstuitgave van de Gesellschaft für Ältere Deutsche Geschichtskunde (1879: 183). Terzijde: de oorkonde wordt hierin op 30 april 948 i.p.v. 947 gedateerd.

de diftong *eu* inderdaad al vroeg een *iu* worden. In het oostelijke Oudnederlands, zeker in de buurt van Tongeren, monoftongeerde deze laatste klank echter rond het jaar 900 tot een lange *ü*:⁽⁴²⁾, die niet voorkomt in de oudste vermeldingen.

6. Gysseling 1951

6.1. LAUW

STELLING – Gysseling beslecht het meningsverschil tussen Vannérus en Carnoy: het etymon van deze plaatsnaam is het Germaanse **hlaiwithja-*, een afleiding met een collectiefsuffix van **hlaiwa-* ‘grafheuvel’. *Lauw* betekent dus ‘groep tumuli’. De diftong *ai* werd gemonoftongeerd tot *ê* en de *w* gevocaliseerd tot *u*. Doordat het afgesloten achtervoegsel als umlautsfactor werkte (*u* > *ü*) is, via de tussenfase **Lêüdhi*, het Oost-Middelnederlandse resultaat **Lüde* geworden. Nog vóór de vocalisering van de *w* is het toponiem in het Romaans overgenomen en is de uitgang *-ithja* net als *-aticum* tot *-aige* geëvolueerd⁽⁴³⁾.

COMMENTAAR – Hoewel Gysselings interpretatie op semantisch vlak hoogstwaarschijnlijk juist is⁽⁴⁴⁾ valt er tegen zijn reconstructie van de fonologische ontwikkeling wel wat in te brengen. Nog voordat het West-Germaans zich opsplitste in o.m. het Oudnederlands en voordat de Frankische kolonistoren deze taal in de Latijnstalige streek rond Tongeren invoerden⁽⁴⁵⁾ was de Ogm. *ai* vóór *w* al tot *ê* gemonoftongeerd⁽⁴⁶⁾, wat zichtbaar is in de Romaanse attestaties 1187 *Leuuegge* en 1196

⁽⁴²⁾ Gysseling 1964: 33; Van Loon 1986: 52-53

⁽⁴³⁾ Gysseling 1951

⁽⁴⁴⁾ Zie 7.2.

⁽⁴⁵⁾ In de tijd van keizer Julianus (360-363) woonden er al Franken in Taxandrië (± de Kempen), ten noorden van de Demer. Vanaf het begin van de vijfde eeuw was de Romeinse staatsmacht niet langer opgewassen tegen de aanzwellende Germaanse migratiestroom (Nouwen 1988: 15-20).

⁽⁴⁶⁾ van Bree 1987: 100-101

Lewege⁽⁴⁷⁾. In de Germaanse tegenhanger is echter de cluster *ai* + *w* (of in werkelijkheid de jongere *ê* + *o*) samengevallen met *û*⁽⁴⁸⁾. De oudste vermelding 1146 *Lude* moet dan ook als **Lûde* gelezen worden, niet als **Lüde*.

Lauw maakt nog net deel uit van een groot West-Limburgs areaal waarin de samenval van *ai* + *w* met *û* optreedt in het woord *sneeuw*, Ogm. **snaiwa-* (zie de desbetreffende kaart)⁽⁴⁹⁾. Het vocalisme van dit substantief stemt er overeen met dat van de woorden die van oudsher een *û* bevatten, wat regionale verschillen in de uitspraak tot gevolg heeft⁽⁵⁰⁾: *snaa* e.d. in de Truierlandse dialectgroep rond Sint-Truiden, *snaow*, *snouw* e.d. in het Lonerlands (rond Borgloon), het Demerlands (rond Hasselt), het Demerkempens (rond Houthalen) en het zuidelijkste Dommellands (tot Eksel en Wijchmaal). Van het Tongerlandse gebied doet alleen de westrand met deze samenval mee: b.v. Lauw en Widooie zeggen *snaaw*, hun oostelijke buurdorpen Rutten en Koninksem klankwettig *snee*. In het begin van de twintigste eeuw zei ook Tongeren nog *snee*; het werkwoord *sneeuwen* luidde toen echter al *snaawe*⁽⁵¹⁾. Tegen het einde van

(47) Volksetymologische interpretatie van **Lê-* als lidwoord (1197 *de le Wege*; eventueel weggelaten: 1190 *We(g)ia*) camoufleert deze evolutie.

(48) Het feit dat deze samenval in *Lauw* heeft plaatsgevonden wil uiteraard niet zeggen dat hij ook zou voorkomen in andere plaatsnamen die teruggaan op **hlaiwa-*. De *ai* is klankwettig geëvolueerd in *Gors-Opleeuw* en *Zoutleeuw*, zowel in de schriftelijke vorm als in de respectieve dialectuitspraak (zie Maes 2010: 146). *Gors-Opleeuw* ligt nochtans ook in het gebied met samenval in *sneeuw* (dial. *snaow*). Het klankwettige equivalent van *Lauw* is *Leeuwte*, de naam van een gehucht in de provincie Overijssel (1133 *Leuthe* < **hlaiwithja*; Moerman 1956: 111).

(49) Met dank aan Ronny Keulen voor het tekenen van de kaarten SNEEUW en SNEEUWEN. Dit gebeurde hoofdzakelijk op basis van de gegevens van Kruijssen (2004: lemmata *sneeuw* en *sneeuwen*).

(50) De moderne dialectklanken worden in dit artikel met behulp van de zogeheten Limburgspelling 2003 of Veldekespelling weergegeven (zie Bakkes c.s. 2003).

(51) De aanwezigheid van *snaawe* vóór *snaaw* in het Tongerse dialect roept een bijkomende vraag op. Het gelijkkluidende vocalisme van het werkwoord is niet rechtstreeks veroorzaakt door de bedoelde samenval van *ai* + *w* met *û*: de Ogm. voorloper is immers niet **snaiwan* maar **snîwan* (nog hetzelfde in het Onl.). Ofwel is *snaawe* in Tongeren (1) een oudere overname uit het gebied met samenval, waar **snîwan* vervangen kan zijn door een van het substantief **snû*

dezelfde eeuw heeft *snee* er dan ook het veld geruimd voor het westelijke *snaarw*⁽⁵²⁾.

Het is duidelijk dat Gysseling zijn hypothese niet aan de dialectuitspraak van het toponiem getoetst heeft⁽⁵³⁾. De Oost-Middelnederlandse *û* (1243 *Lude*, 1266 *Luide*⁽⁵⁴⁾) werd in het zuidwesten van Belgisch-Limburg tegen het einde van de veertiende eeuw⁽⁵⁵⁾ gediftonggeerd tot *ou* (1380 *Louwen*, 1385 *Luy*⁽⁵⁶⁾, 1416 *Loye*⁽⁵⁷⁾). Deze klank wordt ter plaatse zeker sinds de late zeventiende eeuw⁽⁵⁸⁾ zwakker gediftonggeerd en volledig open, als *aarw*, gerealiseerd (1680 *Lauw*, 1698 *Lawe*).

Het consonantisme van de doubletten verschilt hoofdzakelijk doordat de dentaal van het suffix alleen in de Romaanse versie gepalataliseerd werd (> *zj*: *Lowaije*): Lat. *-aticum* werd tegen het begin van de zesde eeuw in het noordelijke Romaans als

afgeleid **snûwan* (vgl. op de kaarten SNEEUW en SNEEUWEN de respectieve verspreidingsgebieden, die elkaar in zeer grote mate dekken), ofwel is het (2) het onafhankelijk ontstane resultaat van een samenvallende *i* met *û* > ook **snûwan* (vgl. deze samenvallende in Onl. **hîwan* > gewestelijk *houwen* 'huwen' en **spîwan* > idem *spouwen* 'spuwen'). (3) Een afleiding van **snû* uit **snûwan* is in theorie niet onmogelijk (vgl. *spuwen* > *spuw*) maar gaat in het geval van *sneeuw* in tegen de feitelijke algemene ontwikkeling in de Germaanse talen (geen deverbative maar denominatieve afleiding: b.v. *sneeuw* > *sneeuwen*, Engels *snow* > *to snow*, Zweeds *snö* > *att snöa*). Samengevat: ook als om een van de twee eerste redenen het vocalisme van het werkwoord hetzelfde is moet het substantief **snû* waarschijnlijk als product van de samenvallende van *ai* + *w* met *û* opgevat worden.

⁽⁵²⁾ Stevens 1986: 513. Eveneens aan de rand van het **snû*-areaal ligt Genk, waar zowel het substantief (*snîê*) als het werkwoord (*snije*) klankwettig zijn (www.dialectingenk.be). Dit was al zo ten tijde van de enquête-Willems (±1885). In de ZND-enquête van 1924 werd voor het werkwoord echter *snouwe* opgegeven.

⁽⁵³⁾ Zie al Stevens 1944 voor het belang van een dergelijke toetsing.

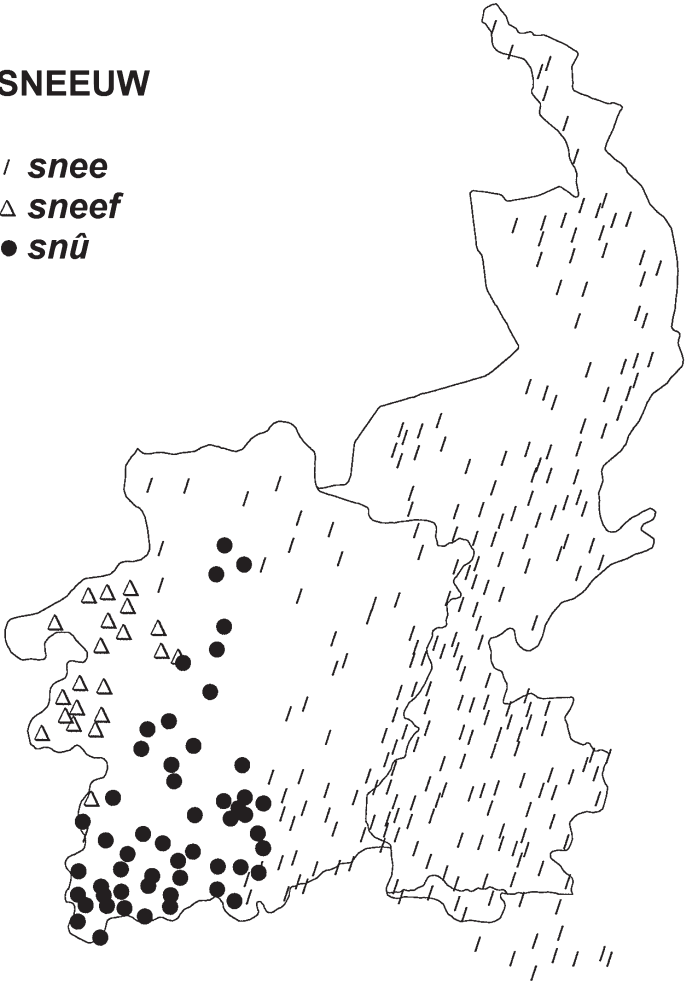
⁽⁵⁴⁾ In *Luide* is de *i* nog als lengteteken te beschouwen, niet als aanduiding van een diftong.

⁽⁵⁵⁾ Van Loon 1986: 107

⁽⁵⁶⁾ De weergave van de *ou*-klank met *uy* wijst niet op een uitspraak als Nl. *lui* of *loei*. Wegens de gelijkkluidende dialectische uitspraak van andere woorden met *û* (b.v. *mous*, *ploum*) werd in dit geval ook voor de plaatsnaam de destijds gangbare spelling van de simplicia gebruikt (b.v. *muys*, *pluym*; vgl. daarentegen dezelfde woorden als bestanddeel van een familienaam in de volgende voetnoot).

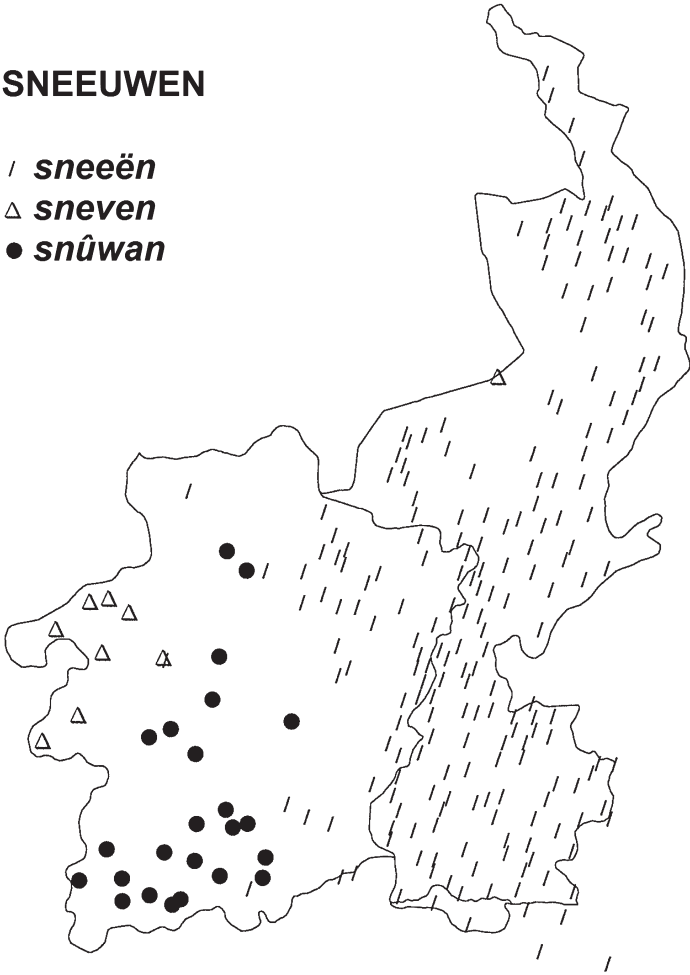
⁽⁵⁷⁾ De spelling *oy* voor *ou* < *û* is ook geattesteerd in de veertiende-eeuwse Hasseltse familienamen *Vledermoy*s en *Roedeploy*me (Stevens 1951b: 267).

⁽⁵⁸⁾ Mogelijk zelfs al een eeuw eerder: 1549 *Lauy*, 1577 *Lau* (Stevens z.j.).

SNEEUW/ *snee*△ *sneef*● *snû*

SNEEUWEN

- / *sneeën*
- △ *sneven*
- *snûwan*

-*adzje* uitgesproken, later ook als -*èdzje*⁽⁵⁹⁾. In de Germaanse pendant is de *d* < *th* in intervocalische positie weggevallen⁽⁶⁰⁾, waarna een *w* als overgangsklank ingevoegd werd (**Lûde*, 1266 *Luide* > **Lûe*, 1380 *Louwen*). Tot slot is de eindsjwa geapocopeerd (**Lû*, 1385 *Luy*, 1680 *Lauw*).

6.2. RUTTEN

STELLING – Het stamwoord is **hraiwitja*-, een afleiding met een collectiefsuffix van **hraiwa*- ‘lijk’. Deze plaatsnaam betekent dus ‘groep lijken’. De verdere ontwikkeling is een normale Germaanse evolutie. De verbogen vorm **hraiwitjum* (plaatsaanduidende datief meervoud, ‘bij de lijken’) ligt aan de basis van het Romaanse op -*on* eindigende doublet. Mogelijk onder invloed hiervan is de volksetymologische meervoudsvorm *Rutten* met -*n* ontstaan⁽⁶¹⁾.

COMMENTAAR – Gysselings samenvatting van de ontwikkeling van **hraiwitja*- tot *Rutten* als “Germaanse evolutie” is wel erg bondig. **Hraiwa*- kon inderdaad in het Oudnederlands (*h*)*rêo* worden⁽⁶²⁾, wat aansluit bij de oudste vermelding *Hreotio*. Er valt echter meer over te zeggen.

(59) Fleischman 1977: 72 + 80. De vorming van het etymon en de romanisering ervan tot **hlêwaticum* moeten bijgevolg voordien plaatsgevonden hebben.

(60) Mogelijk heeft in het zuiden van Belgisch-Limburg vroeger een algemene syncope van de *d* in intervocalische positie na een lange vocaal plaatsgevonden. De moderne Tongerlandse dialecten hebben in dergelijke gevallen echter een *j* (b.v. ader: *ojjer*). Dit verschijnsel is van westelijke, Brabantse herkomst. Het is evenwel niet lijnrecht via de westelijker gelegen Lonerlandse buurdialecten in het Tongerlands terechtgekomen (Lonerlands *oeër* met weggevallen i.p.v. door *j* vervangen *d*), maar wel via een omweg langs Maastricht (Stevens 1951a: 255).

(61) Gysseling 1951

(62) De oudste vorm die in het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT: modern trefwoord *reeuw*) vermeld wordt is het Middelnederlandse *ree*- (uitsluitend als eerste lid van samenstellingen), met de monoftong *ê* als auslaut. De Oudnederlandse voorloper moet echter *(*h*)*rêo* geweest zijn. Dit blijkt uit de woordenschat van de *Lex Salica* in verband met lijken, graven e.d.: *chreoburgio*, *chreodiba*, *chreottarsino*, *chreomosdo*, of geromaniseerd *freobleto*, *friofalto* (zie Gysseling 1976: 81).

Het consonantisme van de doubletten verschilt voornamelijk doordat de *t* van het collectiefsuffix alleen in het vroegmiddeleeuwse (vijfde- à achtste-eeuwse) Romaans gepalataliseerd werd (> (*t*)*sj*: *Riweceuns* e.d. > *s*: *Russon*)⁽⁶³⁾. Hun vocalisme is echter parallel blijven evolueren: aan de opeenvolgende vermeldingen van de plaatsnaam te zien werd de diftong *êo* steeds meer gesloten uitgesproken (grafie *iu*), het tweede element ervan steeds meer als een medeklinker (grafieën *iv*, *iw*). Deze semivocaal heeft vervolgens een ronding van de voorafgaande klinker teweeggebracht, eerst in het Germaanse doublet (1187 *Ruttines*), mettertijd ook in het Romaanse (1323 *Ruwechons*).

De oudste vermelding uit 947 lijkt met haar *h*-anlaut een anachronisme te zijn. In het Oudnederlands was deze fricatief (χ) vóór een *r* immers al in de negende eeuw verdwenen. De afwezigheid van een *h* in deze positie is een van de criteria om een late Oudnederlandse tekst van een Oudsaksische te kunnen onderscheiden⁽⁶⁴⁾. Het feit dat ze niettemin voorkomt in *Hreotio* hoeft niet noodzakelijk het gevolg van spellingsconservatisme of van een overname uit een ouder document te zijn⁽⁶⁵⁾; het kan net zo goed om een aanpassing aan de Oudsaksische uitspraak van de plaatsnaam gaan. Rutten wordt namelijk voor de eerste keer vermeld in een oorkonde van Otto I de Grote. Naast koning van het Duitse rijk en de eerste keizer van het Heilige Rooms-Duitse rijk was hij in de eerste plaats hertog van het stamhertogdom Saksen⁽⁶⁶⁾. Destijds luidde *rêo* in het Oudsaksisch nog *hrêo*⁽⁶⁷⁾: de betekenis van de plaatsnaam was voor

⁽⁶³⁾ Gysseling (1960: 1132) situeert de assibilering van *t* voor een semivocaal *i/j* in het noordelijke Romaans ten vroegste in de vijfde en ten laatste in de achtste eeuw (op basis van gegevens uit de regio Boulogne).

⁽⁶⁴⁾ van den Toorn c.s. 1997: 43-44

⁽⁶⁵⁾ Zie voor deze laatste mogelijkheid 8.2.

⁽⁶⁶⁾ Het Saksische stamgebied tussen Nederrijn en Beneden-Elbe werd op het einde van de achtste eeuw door Karel de Grote bij het Frankische rijk ingelijfd. Doordat onder zijn opvolgers de centrale macht in het Oost-Frankerijk verzwakte kon het oude stamverband verrijzen als hertogdom (Kinder en Hilgemann 1994: 123-125 + 143).

⁽⁶⁷⁾ Köbler 2000

Otto en voor eventuele Saksische scribenten in zijn hofhouding allicht geen raadsel⁽⁶⁸⁾.

7. Gysseling 1982-1983

7.1. LAUW

STELLING – Gysseling neemt later zijn oorspronkelijke naamsverklaringen terug ten gunste van zijn nieuwe theorie over prehistorische waternamen. Het feit dat een stroom één bepaalde naam draagt die voor zijn gehele loop geldt is volgens hem slechts een relatief recent verschijnsel. Segmenten van een waterloop met een opvallende kleur of een kronkelend tracé konden een eigen benaming met de betekenis ‘schitterend’, resp. ‘uitbuigend’ krijgen. Vaak is de naam voor de bovenloop achteraf in zwang geraakt voor de volledige stroom. De verloren gegane namen van segmenten en kleinere waterlopen leven echter voort in daarvan afgeleide nederzettingnamen⁽⁶⁹⁾. De oervorm van *Lauw* is volgens hem **Leukition*, een afleiding van de waternaam **Leukâ*: op zijn beurt zou deze afgeleid zijn van het adjectief **leuk-* ‘glanzend, wit’⁽⁷⁰⁾.

7.2. RUTTEN

STELLING – De plaatsnaam *Rutten*, in zijn prehistorische gedaante **Karewition*, gaat volgens Gysselings jongere

⁽⁶⁸⁾ De oorkonde in kwestie is opgemaakt in de palts van Aken (“*actum Aquisgrani palatii*”). In die tijd had de Duitse koning geen vaste residentie maar bevestigde hij zijn macht door met zijn gevolg de ronde van de paltsen en de bisschops- en rijkssteden te doen (Kinder en Hilgemann 1994: 145). Otto zelf zal de betekenis van *Hreotio* ook wel begrepen hebben. Historicus Gerd Althoff in de documentaire “*Die Deutschen – Folge 1: Otto und das Reich*” (Zweites Deutsches Fernsehen, 26 oktober 2008) over de voor Hoogduitstaligen opvallende tongval van hun koning: “*Otto der Große hat in Regensburg dadurch Aufsehen erregt, dass er sächselte. Das ist konkret bezeugt.*” Het Zuid-Duitse Regensburg is een van de oudste Duitse bisschopszetels.

⁽⁶⁹⁾ Gysseling 1982: 35-36

⁽⁷⁰⁾ Gysseling 1982: 58; Gysseling 1983: 20

opvattingen terug op de waternaam **Karewitis*, een afleiding van het adjectief **kar-* 'schitterend, uitbuigend'⁽⁷¹⁾.

COMMENTAAR – De concrete fonologische ontwikkeling van de prehistorische vormen tot de huidige plaatsnamen werkt Gysseling nauwelijks (*Lauw* < Ogm. tussenfase **leuhithja*) of zelfs helemaal niet (*Rutten*) verder uit.

Ook in zijn tweede verklaring van *Lauw* interpreteert hij de oudste vermelding verkeerdelijk als **Lüde* (of **Lü:de*). De diftong *eu* in **leuhithja* wordt immers doorumlautwerking van de *i* in de volgende lettergreep een *iu* en vervolgens, in het oostelijke Oudnederlands vanaf circa 900, een lange *ü*:⁽⁷²⁾.

Het is bovendien zeer de vraag of Gysselings hydroniemen-theorie in dit geval wel door de werkelijkheid ondersteund wordt. Lauw en Rutten zijn hemelsbreed slechts twee kilometer van elkaar verwijderd. Ze liggen ook allebei aan de Jeker (de ene woonkern wel dicht bij de bedding dan de andere). Deze waterloop vertoont er geen opvallende meanders. Beide dorpen zijn sinds de Romeinse tijd verbonden door de heirbaan Tongeren-Aarlen (nu de Hoeise Kassei), die ter plaatse de loop van de Jeker veilig vanuit de hoogte volgt⁽⁷³⁾. Wellicht werd het contact tussen de bewoners van Lauw en Rutten nooit noemenswaardig belemmerd door aardrijkskundige factoren. Het is daarom niet erg waarschijnlijk dat de inboorlingen van dit deel-tje van de Jekervallei onderscheiden namen hebben gegeven aan de belangrijkste waterloop waaraan beide nederzettingen gesticht werden.

De zakelijke verklaring van de toponiemen wordt ook bemoeilijkt door het feit dat Gysseling in de begrippen 'schitterend' en 'uitbuigend' een onderliggende gemeenschappelijke betekenis 'energiek' ziet, dat aan het predicaat 'schitterend' een kleurenpalet van helder tot relatief donker⁽⁷⁴⁾ kan beantwoorden en dat

⁽⁷¹⁾ Gysseling 1982: 50; Gysseling 1983: 20

⁽⁷²⁾ Vgl. 5.2.

⁽⁷³⁾ Baillien 1950: 11

⁽⁷⁴⁾ Gysseling 1982: 35

‘uitbuigend’ ook op niet-meanderende waterlopen kan slaan⁽⁷⁵⁾. Bovendien betekent het Indo-Europese adjectief **kar-* niet ‘schitterend, uitbuigend’ maar wel ‘hard’⁽⁷⁶⁾.

In zijn eerste interpretatie wees Gysseling daarentegen expliciet op de ligging van Lauw en Rutten in een uitgestrekte zone waarin antieke tumuli voorkomen of -kwamen⁽⁷⁷⁾. Uit schriftelijke bewijsplaatsen blijkt dat alleen al op het grondgebied van Lauw naast de bewaard gebleven *Herstappeltombe* minstens ook nog de zogeheten *Gerenstombe* en *Kerketombe* gestaan hebben⁽⁷⁸⁾. In Rutten zouden zich eveneens zeker drie tumuli bevonden hebben⁽⁷⁹⁾.

8. Stevens 1988

8.1. LAUW

STELLING – In een beknopt en vulgariserend artikel⁽⁸⁰⁾ stelt André Stevens als alternatief voor Gysselings verklaringen Ogm. **hleuwithja-* voor, wat met het woord *luw* verband houdt. Hij wijst op de gelijkkluidende dialectuitspraak van *Lauw* en van woorden als *ruw* en (*ik*) *duw* (dial. *Laaw*, *raaw*, *ich daaw*). De evolutie tot de moderne vorm is volgens hem als volgt verlopen: **hleuwithja-* > **Liude* > **Lüwde* > **Lûwde* > **Louw* > *Lauw*.

Door de aard van dit artikel kon Stevens de bewijsgronden voor zijn stelling niet uiteenzetten, wat het moeilijk maakt om

⁽⁷⁵⁾ Zie b.v. met de wortel **kar-* de Course en de Herk (Gysseling 1982: 50).

⁽⁷⁶⁾ Pokorny 1959; Köbler 2006. In de geest van Gysseling zouden we dit probleem kunnen oplossen door ook de eigenschap ‘hardheid’ als een uiting van energie te beschouwen.

⁽⁷⁷⁾ In de *Civitas Tungrorum* liggen de tumuli geconcentreerd in een brede strook langs de heirbanen van Keulen via Tongeren naar Cassel en naar Bavay, of m.a.w. in het oosten van Vlaams- en Waals-Brabant, het noorden van Luik en het zuiden van Belgisch-Limburg (Amand en Nouwen 1989: 16-17).

⁽⁷⁸⁾ Baillien 1950: 11-12

⁽⁷⁹⁾ De voornaamste van de drie lag – niet toevallig? (zie 8.2.) – tegenover de Sint-Evermaruskapel en had aan de basis een diameter van circa 60 meter (Bovy 1839: 195-197). Zowel deze als een van beide andere wordt als middeleeuws beschouwd (Huybrigts 1899; Van Doorslaer 1964: deel 1, 143).

⁽⁸⁰⁾ Stevens 1988: 17

met hem in discussie te treden. Gelukkig is de beargumenteerde voorbereiding ervan bewaard gebleven, zodat het toch mogelijk is om ook zijn hypothese op haar waarde te toetsen⁽⁸¹⁾.

COMMENTAAR – In zijn voorbereiding definieert Stevens **hleuwithja-* als een afleiding met een collectiefsuffix van **hlewa-* of **hleuja-* ‘luwte, beschutting’.

Omdat hij in zijn artikel op de dialectuitspraak van *ruw* (Onl. **rû*) en *duwen* (Onl. **thûwan*) wijst lijkt het alsof hij een samenval van *eu* + de daaropvolgende consonant met *û* wil suggereren. Als vakbekwame dialectoloog wist hij ongetwijfeld dat een dergelijke samenval daadwerkelijk optreedt in een groot gebied waarin de dialecten **nû* voor *nieuw*, Ogm. **neuja-* zeggen (zie de desbetreffende kaart)⁽⁸²⁾. Lauw ligt in dit areaal, dat zich momenteel⁽⁸³⁾ uitstrekt over het grootste deel van Belgisch-Limburg en op Nederlandse bodem een uitloper over Weert tot bijna aan Roermond heeft. Het is dan ook merkwaardig dat hij deze parallel over het hoofd ziet en niet bij zijn argumentering betreft.

Het feit dat Stevens zich akkoord verklaart⁽⁸⁴⁾ met Gysselings gelijkstelling *-ithja* = *-aticum* en niet dieper op de Romaanse ontwikkeling ingaat hoeft nog geen probleem te vormen. Achter de spellingen *euu* en *ew* in de oudste Romaanse vermeldingen

⁽⁸¹⁾ Net na het indienen van een eerste versie van mijn bijdrage vernam ik dat het stadsarchief van Tongeren deze voorbereiding bewaart. Het gaat om een manuscript en een typoscript, allebei ongetiteld en ongedateerd: uit de vermelding van de stelling-Gysselings uit 1982-1983 kunnen we echter afleiden dat ze dateren van het midden van de jaren tachtig. Jan Segers, naamkundige in de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde, zal een compilatie van beide teksten publiceren in het *Jaarboek* nr. 16 (2014) van deze vereniging.

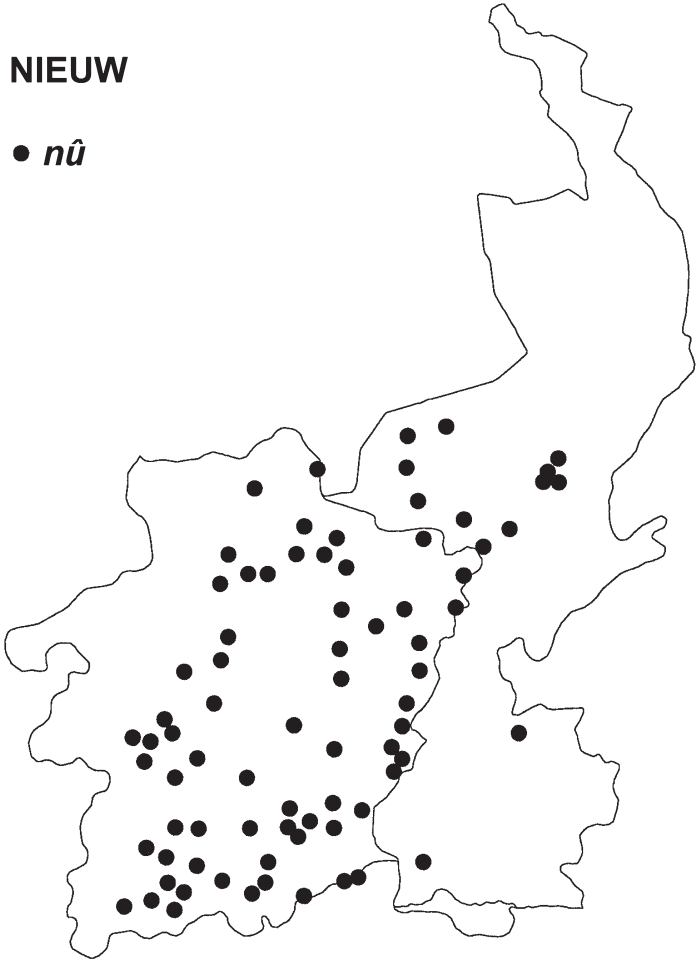
⁽⁸²⁾ Met dank aan Ronny Keulen voor het tekenen van de kaart NIEUW. Dit gebeurde op basis van de gegevens van Kruijssen (2004: lemma *nieuwe maan*) en de ZND-enquêtes (lemmata *nieuw* en samenstellingen).

⁽⁸³⁾ Vroeger kwam dit fenomeen veel verder in het westen voor. In de late middeleeuwen werd **nû* echter uit het hertogdom Brabant verdrongen. Vanaf het einde van de vijftiende eeuw verdween het ook uit het Getelandse dialectgebied, tot aan de grens met het graafschap Loon. In de tweede helft van de negentiende eeuw was de verdringing van **nû* uit Sint-Truiden een feit, waarna ook de rest van het Truierlandse dialectgebied gevolgd is (Maes 2007: 51-52).

⁽⁸⁴⁾ Stilzwijgend in zijn artikel, expliciet in de voorbereiding ervan.

NIEUW

● *nû*

kan ofwel de oorspronkelijke Germaanse *eu* ofwel een Romaanse evolutie ervan schuilgaan. Een vroege vereenvoudiging tot *ê* is in principe niet onmogelijk: het Latijn kende de diftong *eu* ook en de bedoelde monoftongering is inderdaad sporadisch geattesteerd in middeleeuwse Latijnse teksten⁽⁸⁵⁾.

Het Germaanse luik van Stevens' voorstel is echter wel moeilijk verdedigbaar vanuit fonologisch oogpunt. Er is dan ook bijna geen overeenkomst tussen de veronderstelde ontwikkelingsstadia en de oudste vermeldingen. Zo te zien had hijzelf hier ook een probleem mee, want de schets van de klankevolutie in zijn artikel verschilt van die in de voorbereiding ervan: **hleuwithja-* > **Hliuwithja* > **Lüwedje* > **Lûwedje* > **Louwdje* > **Louwje* > **Louw* > *Lauw*⁽⁸⁶⁾. Aan beide versies kleven bezwaren. Het is in zijn artikel niet duidelijk waar na de fase **Liude* plots de *w* in **Lüwde* vandaan komt. De verandering **Lüw-* > **Lûw-* verklaart hij in de voorbereiding (m.i. *ad hoc*) door een velarisering van de *ü* vóór *w* tot *û*: we zouden deze overgang echter nog kunnen behouden door de samenvallende *eu* + *w* met *û* in dit stadium te situeren. De grootste fout in Stevens' argumentering schuilt wel in de gepostuleerde evolutie van het collectiefsuffix *-ithja* > *-edje* > *-dje* > *-je* > \emptyset . Hij ziet deze gestaafd door oude schrijfwijzen van de plaatsnaam als b.v. 1385 *Luy*, waarin hij de *y* interpreteert als aanduiding van de gemouilleerde *d* (of het restant *j* daarvan) en niet als aanduiding van de gediftongeerde *û*. Het feit dat in oudere vermeldingen (b.v. 1146 *Lude*) wel een *d* maar geen zogezegde aanduiding van de mouillering voorkomt omzeilt hij door te beweren dat de mouillering vroeger nog niet gefonologiseerd was en daarom niet altijd in de spelling weergegeven is. De ontwikkeling van het suffix was waarschijnlijk echter *-ithja* > *-ithi* > *-ede* > *-de*, wat aansluit bij de oudste vermeldingen⁽⁸⁷⁾.

⁽⁸⁵⁾ Stotz 1996: 95-97

⁽⁸⁶⁾ Tussen de evolutieschets in het manuscript en die in het typoscript zijn er nog detailverschillen. Ik heb er echter een lijn in proberen te brengen.

⁽⁸⁷⁾ WNT: modern trefwoord *leeuw*

Na deze bedenkingen van fonologische aard dienen we ons ook nog af te vragen naar welke realiteit zijn etymon verwijst of verwezen heeft: wat waren ‘de beschuttingen’ of ‘de luwtes’ in Lauw? Stevens doet in de voorbereiding van zijn artikel enkele suggesties: ofwel slaat de beweerde betekenis op de zuidwaarts gerichte flank van het Jekerdal (Lauw ligt echter schrijlings op de waterloop, zodat deze uitleg maar voor de helft van het dorp opgaat), ofwel heeft de plaatsnaam te maken met een (weliswaar niet identificeerbare noch lokaliseerbare) groep schuren.

Het argument voor het afwijzen van Gysselings grondwoord **hlaiwa-* dat Stevens in zijn voorbereiding aanhaalt (“De betekenis ‘grafheuvel’ zou aan bijna elk Haspengouws dorp gegeven kunnen worden”) snijdt geen hout⁽⁸⁸⁾. Uiteraard zijn er in de buurt plaatsen met tumuli op hun grondgebied maar zonder een naam die naar dit gegeven verwijst. Dit is echter nog geen reden om in Haspengouw of andere landstrekken met een Romeins verleden iedere etymologie op basis van **hlaiwa-* af te wijzen. Wat anders met b.v. *Gors-Opleeuw* en *Zoutleeuw*⁽⁸⁹⁾?

Gemeten aan het veelomvattende werk *De Vlaamse gemeentenamen* zou *Lauw* met als wortel **hleuja-* ‘beschutting’ een heus unicum zijn. Het is in deze kwestie dan ook bijzonder verhelderend dat het Romaanse doublet een historische tweelingbroer blijkt te hebben: *Eleu-dit-Leauvette*. In 1187 werd dit dorp in de regio Nord-Pas-de-Calais namelijk vermeld als *Lowaige*⁽⁹⁰⁾. De formele identiteit is hoogstwaarschijnlijk veroorzaakt door

(88) Stevens twijfelt in zijn voorbereiding ook aan de klankevolutie zoals Gysseling ze geschetst heeft maar vertelt niet waarom. Mogelijk heeft hij echter het idee voor het afwijzen van **hlaiwa-* ten gunste van **hleuja-* in werkelijkheid bij Ernst Förstemann gehaald. Deze negentiende-eeuwse pionier van de Duitse naamkunde veronderstelt in zijn toponymisch standaardwerk immers dat de meeste plaatsnamen die tot de wortel **lê-* herleid kunnen worden ‘grafheuvel’ betekenen, een betrekkelijk klein aantal echter ‘beschutting’. Het omgekeerde geldt voor de wortel **leo-*: in de regel betekent ze volgens hem ‘beschutting’, maar soms ook ‘grafheuvel’ (Förstemann en Jellinghaus 1916: kolom 48, 55, 60).

(89) Maes 2010

(90) De uitgang *-aige* is later vervangen door het diminutiefsuffix *-ette*, waarschijnlijk wegens een volksetymologische interpretatie van de plaatsnaam als

een etymologische: beide plaatsen liggen in of aan de uitgestrekte, geleidelijk tot de huidige taalgrens uitgekristalliseerde mengzone waarin in de vroegste middeleeuwen het Germaans-Romaanse taalcontact heeft plaatsgevonden⁽⁹¹⁾, en in Eleu-dit-Leauwette bevindt zich een Romeins grafveld⁽⁹²⁾. Van daar dat Gysselings verklaring vanuit **hlaiwa-* voor beide dorpen kan gelden⁽⁹³⁾.

8.2. RUTTEN

STELLING – In hetzelfde bondige artikel behandelt Stevens ook de etymologie van *Rutten*: hij verwijst naar het door Gysseling gereconstrueerde etymon als **hreuwitjon* en brengt dit in verband met het woord *rouw*. Als tussenfases stelt hij **Hreowitton* en **Ruwetten* voor. Mogelijk heeft de plaatsnaam zijn ontstaan te danken aan de moord op Sint-Evermarus⁽⁹⁴⁾.

Voor de bewijsvoering van de etymologie van Lauw kunnen we zoals gezegd teruggrijpen naar de bewaard gebleven voorbereiding van het kwestieuze artikel. We beschikken echter niet over een vergelijkbaar voorwerk m.b.t. Rutten⁽⁹⁵⁾. Desondanks is het gevaar voor *Hineininterpretierung* niet groot: zoals zal blijken hoeven we ons niet in Stevens' geest te verplaatsen om zijn stelling te kunnen beoordelen.

'watertje' (vgl. Harbaville (1842: 246), die verwijst naar de ligging van het dorp aan een waterloop).

⁽⁹¹⁾ In de Nord-Pas-de-Calais begon zich al in de zesde eeuw een taalgrens af te tekenen. Eleu-dit-Leauwette ligt net beneden deze lijn, die destijds van Etaples via Béthune naar Rijsel liep. Ten zuiden ervan zijn alle plaatsnamen pre-Romaans, Romaans of vijfde-eeuws Germaans met een latere Romaanse klankevolutie (Gysseling 1960: 1129-1130). Deze laatste datering en typering klopt perfect voor *Leauwette* < *Lowaige* < **hlaiwithja* (vgl. 6.1.).

⁽⁹²⁾ Van Doorslaer 1964: deel 2, 218

⁽⁹³⁾ Nègre (1990: 118) verklaart *Leauwette* echter uit Keltisch **luta* 'moeras'. Zie voor deze discussie 5.1.

⁽⁹⁴⁾ Stevens 1988: 16

⁽⁹⁵⁾ In het fonds-Stevens van het stadsarchief van Tongeren bevindt zich wel een typoscript over dit onderwerp (ref. FAS III-4, 61), maar bij nader inzien blijkt dit nà zijn artikel van 1988 opgesteld te zijn. Het leert ons niets bij over Stevens' redenering.

COMMENTAAR – Stevens citeert Gysseling onmiskenbaar verkeerd (**hraiwitja*-!). Hij zegt overigens niet expliciet van welk woord **hreuwitjon* afgeleid zou zijn: waarschijnlijk van **hreuwo-* ‘rouw, verdriet’, maar is het semantische resultaat van deze afleiding (‘een groep rouw’) wel zinvol?

Ook in dit geval is er geen overeenkomst van de oude vermeldingen met de klankwettige ontwikkeling van het etymon (Ogm. *eu* > Onl. *ü*: >< 947 *Hreotio*)⁽⁹⁶⁾ noch met de hypothetische tussenstappen (in het bijzonder de oudste Germaanse vermeldingen zonder *-en*).

De hamvraag die Stevens niet stelt is die naar het waarheidsgehalte van de Evermaruslegende. In Rutten moet in de jaren 960 inderdaad een om de ene of de andere reden als wonderbaarlijk beschouwd graf ontdekt zijn, waar zich al gauw een cultus rond gevormd heeft. De aldus ontstane verhalen zijn in de twaalfde eeuw samengevoegd tot de schriftelijk overgeleverde *Vita*. Alle verdere informatie over de persoon van Evermarus is afkomstig van de plaatselijke zielenherder die door engelen op diens graf opmerkelijk gemaakt werd⁽⁹⁷⁾.

Maar zelfs als we de schaarse gegevens over Evermarus' aardse leven klakkeloos voor waar houden, dan nog houdt deze nieuwe poging om de plaatsnaam d.m.v. de *Vita* te verklaren geen steek op chronologisch vlak. De stichting van de oerparochie Rutten dateert mogelijk al van de zevende eeuw; ze is waarschijnlijk van bij het begin af aan Sint-Martinus toegewijd⁽⁹⁸⁾. De reeds besproken oorkonde uit het jaar 947 maakt in elk geval gewag van de bouw van een kerk ter ere van deze patroon door Chlodulf, een oom van Pepijn II van Herstal⁽⁹⁹⁾. Chlodulf is bekend als bisschop van Metz maar wordt in deze tekst *maior domus* genoemd, niet *episcopus*: dat was hij pas van

⁽⁹⁶⁾ Vgl. 5.2.

⁽⁹⁷⁾ Meisen 1960: 72 + 80; Remans 1968: 62

⁽⁹⁸⁾ Paquay z.j.: 27

⁽⁹⁹⁾ Gesellschaft für Ältere Deutsche Geschichtskunde 1879: 183; Meisen 1960: 63

656 tot aan zijn dood in 696. Bijgevolg moet hij de kerk in Rutten vóór zijn bisschopswijding gebouwd hebben. De vestiging en organisatie van een geloofsgemeente veronderstelt dat er minstens embryonaal al een woongemeenschap voorhanden is. De moord op Evermarus zou echter pas plaatsgevonden hebben in het begin van de achtste eeuw – of toch zeker niet vóór het bewind van Pepijn, die regeerde van 680 tot 714⁽¹⁰⁰⁾. Om de *Vita*-hypothese te redden zouden we moeten veronderstellen dat het dorp aanvankelijk een andere naam droeg en eerst na de moord tot (de oervorm van) *Rutten* omgedoopt werd.

Evermarus' marteldood heeft er in eerste instantie ook niet bepaald 'een hoop verdriet' of 'collectieve rouw' veroorzaakt. Zijn lijk werd tijdens een jachtpartijtje van dezelfde Pepijn ontdekt en vervolgens begraven; desondanks schopte hij het niet tot plaatselijke patroonheilige en werd hij gedurende meer dan twee eeuwen vergeten. Pas tijdens de ambtsperiode van de Luikse bisschop Eraclus (959-971) werd zijn stoffelijk overschot opgedolven en plechtig verheven⁽¹⁰¹⁾. Het is bijgevolg niet aannemelijk dat de plaatsnaam een herinnering aan deze ene moord inhoudt. Het omgekeerde is eerder waar: eerst was er de in 947 voor het eerst geattesteerde plaatsnaam, een twintigtal jaren later pas de legendarische moord. Hoogstens leefde in de tijd dat Evermarus "herontdekt" werd nog de herinnering aan een gewelddadige roofridder voort in plaatselijke volksvertellingen, waarop dan de vondst van een merkwaardig lijk geënt werd⁽¹⁰²⁾. In een dorp waarvan de naam naar een dodenakker verwijst is het immers niet uitgesloten dat er ooit een graf wordt ontdekt dat tot legendevorming aanleiding geeft door de begravingswijze of de inhoud (Evermarus werd begraven tussen de twee helften van zijn gebroken schild⁽¹⁰³⁾).

⁽¹⁰⁰⁾ Meisen 1960: 67

⁽¹⁰¹⁾ Paquay z.j.: 36

⁽¹⁰²⁾ Meisen 1960: 83-84

⁽¹⁰³⁾ Meisen 1960: 68

9. Besluit

Dankzij een correcte reconstructie van de etyma is Gysselings verklaring van 1951 op semantisch vlak hoogstwaarschijnlijk de juiste. Het feit dat zijn schets van de fonologische ontwikkeling vaag (*Rutten*) of zelfs onjuist is (*Lauw*) doet hier niets aan af. Noch zijn latere herziening noch Stevens' alternatief hebben nog bijgedragen tot de oplossing van het vraagstuk. De voorliggende toetsing zou echter overbodig geweest zijn, had hij de inzichten van enkele van zijn voorgangers niet genegeerd, nl. het *û*-vocalisme in *Lauw* bij Carnoy en de gelijklopende evolutie van het vocalisme in *Rutten/Russon* bij Grandgagnage.

We kunnen aan Gysselings oordeel nog toevoegen dat de plaatsnaam *Lauw* in de vijfde eeuw ontstaan moet zijn en specifiek verwijst naar een groep grafheuvels, terwijl *Rutten* mogelijk jonger is (vijfde- tot achtste-eeuws) en ook betrekking kan hebben op vlakgraven⁽¹⁰⁴⁾.

Bibliografie

- AMAND M. en NOUWEN R. (1989), *Gallo-Romeinse tumuli in de Civitas Tungrorum*. Hasselt.
- BAHLOW H. (1962), *Deutschlands älteste Fluss- und Ortsnamen: erstmalig gedeutet aus verschollenem Wortgut europäischer Vorzeitvölker*. Hamburg.
- BAILLIEN H. (1950), *De geschiedenis van Lauw*. Tongeren.
- BAKKES P., CROMPVOETS H., NOTTEN J. en WALRAVEN F. (2003), *Spelling 2003 voor de Limburgse dialecten*. Maastricht. Digitale versie www.limburgsedialecten.nl.
- BAUWENS-LESENNE M. (1968), *Bibliografisch repertorium van de oudheidkundige vondsten in Limburg, behoudens Tongeren-Koninksem (vanaf de vroegste tijden tot de Noormannen)*. Brussel.

⁽¹⁰⁴⁾ De Romeinse tumulusbegraafing kan weliswaar nog in de vroege middeleeuwen voorkomen (Roosens 1949: 127). Over een necropool met vlakgraven in Rutten is er niets bekend (*e silentio* af te leiden uit Roosens 1949 en Bauwens-Lesenne 1968). Er zouden zich zoals gezegd wel drie tumuli bevonden hebben.

- BOVY J.P. (1839), *Promenades historiques dans le pays de Liège*, deel 2. Luik.
- CARNOY A. (1939-1940), *Dictionnaire étymologique du nom des communes de Belgique y compris l'étymologie des principaux noms de hameaux et de rivières*. Leuven.
- CARNOY A. (1948-1949), *Origines des noms des communes de Belgique, y compris les noms des rivières et principaux hameaux*. Leuven.
- DEBRABANDERE F., DEVOS M., KEMPENEERS P., MENNEN V., RYCKEBOER H. en VAN OSTA W. i.s.m. de Vlaamse Afdeling van de KCTD (2010), *De Vlaamse gemeentenamen. Verklarend woordenboek*. Leuven.
- DE CORSWAREM G.J. (1863), *Mémoire historique et étymologique sur les noms des anciens habitants, territoires, communes et hameaux de la province de Limbourg*. Tongeren.
- DE MULDER G. en VAN DURME L. (1996), De taal van de Oude Belgen. In: LAMARCQ D. en ROGGE M. (red.), *De taalgrens: van de oude tot de nieuwe Belgen*, blz. 21-48. Leuven.
- DE VRIES J. (1961), *Etymologisch woordenboek: waar komen onze woorden en plaatsnamen vandaan?* Utrecht.
- FLEISCHMAN S. (1977), *Cultural and Linguistic Factors in Word Formation: An Integrated Approach to the Development of the Suffix -age*. University of California publications in linguistics nr. 86. Berkeley.
- FÖRSTEMANN E. en JELLINGHAUS H. (1916), *Altdeutsches Namenbuch: Orts- und sonstige geographische Namen*, deel 2. Bonn.
- GESELLSCHAFT FÜR ÄLTERE DEUTSCHE GESCHICHTSKUNDE (1879), *Monumenta Germaniae historica: Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser*, deel 1: Urkunden Konrad I., Heinrich I. und Otto I. Hannover.
- GRANDGAGNAGE Ch. (1855), Mémoire sur les anciens noms de lieux dans la Belgique orientale. In: *Mémoires couronnés et mémoires des savants étrangers, publiés par l'Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique*, tome XXVI. Brussel.
- GYSSELING M. (1951), Lauw en Rutten. In: *Mededelingen van de Vereniging voor naamkunde te Leuven en de Commissie voor naamkunde te Amsterdam*, jg. XVXVII, afl. 1-2, blz. 55.
- GYSSELING M. (1960), *Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226)*, Bouwstoffen en studiën voor de geschiedenis en de lexicografie van het Nederlands nr. 6. Brussel.

- GYSSELING M. (1964), Proeve van een Oudnederlandse grammatica (tweede deel). In: *Studia Germanica Gandensia*, afl. VI, blz. 9-43.
- GYSSELING M. (1976), De Germaanse woorden in de Lex Salica. In: *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke academie voor Nederlandse taal- en letterkunde*, afl. 1, blz. 60-109.
- GYSSELING M. (1982), Prehistorische waternamen. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie*, nr. LVI, blz. 35-58.
- GYSSELING M. (1983), Taalwisseling in de Zuidlimburgse toponymie van de late prehistorie tot in de Karolingische tijd. In: SEGERS J. (red.), *Taalgrensvorming in Zuid-Limburg*, Mededelingen van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde, nr. 26, blz. 19-25.
- HARBAVILLE L.J. (1842), *Mémorial historique et archéologique du département du Pas-de-Calais*, deel 1. Arras.
- HENSCHENIUS G. en PAPEBROCHIUS D. (1680), *Acta sanctorum quotquot toto urbe coluntur, vel à catholicis scriptoribus celebrantur, quae ex latinis et graecis: Acta sanctorum maii*, deel 1. Antwerpen.
- HUYBRIGTS F. (1899), Russon à l'époque romaine. In: *Bulletin de la Société scientifique et littéraire du Limbourg*, nr. XVIII, blz. 182-185.
- KAUFMANN H. (1968), *Altdeutsche Personennamen: Ergänzungsband*. München.
- KILIAAN C. (1599), *Etymologicum teutonicae linguae*. Antwerpen.
- KINDER H. en HILGEMANN W. (1994), *Sesam Atlas bij de Wereldgeschiedenis*, deel 1. Amsterdam.
- KÖBLER G. (2000), *Altsächsisches Wörterbuch*. Gießen. Digitale versie www.koeblergerhard.de.
- KÖBLER G. (2006), *Indogermanisches Wörterbuch*. Gießen. Digitale versie www.koeblergerhard.de.
- KRUIJSSEN J. (2004), *Woordenboek van de Limburgse dialecten*, deel III, sectie 4, afl. 4: De stoffelijke en abstracte wereld. Groningen.
- MAES U. (2007), Naus aut Sintruyn: het dialect van Sint-Truiden in de negentiende eeuw. In: *Jaarboek van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde*, nr. 9, blz. 39-58.
- MAES U. (2010), Lewa, Suslewa en nog eens Lewa: de oudste vermeldingen van Gors-Opleeuw en Zoutleeuw. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie*, nr. LXXXII, blz. 141-154.
- MANSION J. (1935), *De voornaamste bestanddeelen der Vlaamsche plaatsnamen*. Antwerpen.

- MEISEN K. (1960), Der Volksheilige Evermarus und das Evermarusspiel in Rutten (Belgien). In: *Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde*, jg. 11, blz. 62-145.
- MOERMAN H.J. (1956), *Nederlandse plaatsnamen*. Leiden.
- NÈGRE E. (1990), *Toponymie générale de la France*, deel 1: Formations préceltiques, celtiques, romanes. Genève.
- NOUWEN R. (1988), *De verloren grens: de Germaanse invallen en de Frankische kolonisatie in onze gewesten*, Publikaties van het Provinciaal Gallo-Romeins museum te Tongeren nr. 39. Hasselt.
- PAQUAY J. (z.j.), *Rutten*. Z.pl.
- POKORNY J. (1959), *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern.
- REMANS A. (1968), Rutten en Sint-Evermarus (968-1968). In: *Limburg*, nr. 3, blz. 49-72.
- ROOSENS H. (1949), *De Merovingische begraafplaatsen in België: repertorium, algemene beschouwingen*. Gent.
- SCHOONBROODT J.G. (1863), *Inventaire analytique et chronologique des chartes du Chapitre de Saint-Lambert, à Liège*. Luik.
- STEVENS A. (1944), Toponymie en dialectologie: Beschouwingen in verband met de Nederlandse dialectvorm van enkele Haspengouwse plaatsnamen. In: *Feestbundel H.Ĵ. Van de Wijer*, deel I, blz. 365-393. Leuven.
- STEVENS A. (1951a), De evolutie van de Haspengouwse streektaalen. In: ULRIX F. (red.), *Limburgs Haspengouw, bundel studiën uitgegeven bij gelegenheid van de honderdste verjaring der stichting van het Koninklijk Limburgs geschied- en oudheidkundig genootschap te Tongeren*, blz. 223-264 (herdruk in: VAN DE WIJNGAARD H. (red.), *Een eeuw Limburgse dialectologie*, Bijlagen van de Vereniging voor Limburgse dialect- en naamkunde nr. 6 + Veldeke Taalstudies nr. 1, 1996, Hasselt).
- STEVENS A. (1951b), De naamkunde en haar problemen in Haspengouw. In: ULRIX F. (red.), *Limburgs Haspengouw, bundel studiën uitgegeven bij gelegenheid van de honderdste verjaring der stichting van het Koninklijk Limburgs geschied- en oudheidkundig genootschap te Tongeren*, blz. 265-275. Hasselt.
- STEVENS A. (1986), *Tungërsë diksjëñëer: woordenboek van het Tongers*. Tongeren.
- STEVENS A. (1988), De oudste plaatsnamen van de gemeente Tongeren. In: HELSEN J. e.a. (red.), *2000 jaar Tongeren: 15 voor Chr. tot 1985*, blz. 7-20. Hasselt.
- STEVENS A. (z.j.), manuscript en typoscript etymologie Lauw. Stadsarchief Tongeren, ref. FAS II-7, 62.

- STOTZ P. (1996), *Handbuch zur lateinischen Sprache des Mittelalters*, deel 3: Lautlehre. München.
- VAN BREE C. (1987), *Historische Grammatica van het Nederlands*. Dordrecht.
- VAN DEN TOORN M.C., PIJNENBURG W., VAN LEUVENSTEIJN J.A. en VAN DER HORST J.M. (1997), *Geschiedenis van de Nederlandse taal*. Amsterdam.
- VAN DOORSLAER A. (1964), *Repertorium van de begraafplaatsen uit de Romeinse tijd in Noord-Gallië*, 2 delen. Brussel.
- VAN LOON J. (1986), *Historische fonologie van het Nederlands*. Leuven.
- VAN LOON J. (2009), De Vita Landoaldi (anno 980) als historische en prosopografische bron. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, jg. 175, blz. 475-507.
- VANNÉRUS J. (1941), Le nom de Lowaige. In: *Bulletin de la Commission Royale de Toponymie et Dialectologie*, tôme 15, blz. 135-204.
- WAUTERS A., BORMANS S. en HALKIN J. (1866), *Table chronologique des chartes et diplômes imprimés concernant l'histoire de la Belgique*, deel 1. Brussel.
- WENDELINUS G. (1649), *Leges salicae illustratae, illarum natale solum demonstratum, cum glossario salico vocum Aduaticarum*. Antwerpen.
- WNT, *Woordenboek der Nederlandsche Taal*. Digitale versie <http://gtb.inl.nl>.
- ZND, *Zuidnederlandse Dialectcentrale K.U.Leuven*. Steekkaarten dialectenquêtes.

Ulrich MAES